

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA FALSAFIY TERMINLARNING TARKIBI

Islom Boynazarov

Termiz davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va ingliz tillaridagi falsafiy atamalarning tarkibiy qismlarni ko'rib chiqishga va bu murakkab iboralarni belgilaydigan lingvistik nozikliklarni ko'rib chiqadi. Tadqiqotda o'zbek va ingliz tillaridagi falsafiy atamalarning tarkibi o'rganilib, qiyosiy yondashuv qo'llaniladi. Aniq tahlil va illyustratsiya orqali tadqiqot madaniy, tarixiy va lingvistik omillar falsafiy tushunchalarning shakllanishi va talqinini qanday shakllantirishi haqida nozik tushuncha beradi. Maqolada o'zbek kontekstida falsafiy atamalarning o'ziga xos namunalari o'rganilib, ularning qatlamlarini ochib, ularning ma'nosiga xizmat qiluvchi madaniy va til ta'sirlari ochib berilgan

Kalit so'zlar: falsafiy terminlar, terminlarning tarkibiy tahlili, o'zbek va ingliz tillarida falsafiy terminlar.

Islam Boynazarov

Termiz State University

Abstract. This article examines the components of philosophical terms in Uzbek and English and examines the linguistic subtleties that define these complex expressions. The composition of philosophical terms in Uzbek and English languages is studied in the research, and a comparative approach is used. Through clear analysis and illustration, the study provides a nuanced understanding of how cultural, historical, and linguistic factors shape the formation and interpretation of philosophical concepts. The article examines specific examples of philosophical terms in the Uzbek context, reveals their

layers, and reveals the cultural and linguistic influences that serve their meaning.

Keywords: philosophical terms, structural analysis of terms, philosophical terms in Uzbek and English.

Ислом Бойназаров

Термезский государственный университет

Аннотация. В данной статье рассматриваются компоненты философских терминов на узбекском и английском языках, а также рассматриваются лингвистические тонкости, определяющие эти сложные выражения. В исследовании изучен состав философских терминов в узбекском и английском языках, использован сопоставительный подход. Благодаря четкому анализу и иллюстрациям исследование дает тонкое понимание того, как культурные, исторические и лингвистические факторы влияют на формирование и интерпретацию философских концепций. В статье рассматриваются конкретные примеры философских терминов в узбекском контексте, выявляются их пласты, а также выявляются культурные и языковые влияния, обслуживающие их значение.

Ключевые слова: философские термины, структурный анализ терминов, философские термины на узбекском и английском языках.

Falsafiy atamalarning tarkibiy qismlarini o'rganish bir necha sabablarga ko'ra muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, ushbu atamalarning tarkibiy elementlarini tushunish murakkab falsafiy g'oyalarni ifodalovchi lingvistik arxitektura haqida bizga asosiy tushunchalarni beradi. Olim va faylasuflar atamalarning tuzilishini ajratish va tahlil qilish orqali ma'lum bir til, xoh ingliz, xoh o'zbek tillari doirasida bo'lsin

tushunchalar qanday shakllantirilishi, ifodalanishi va bogʻlanishi haqida chuqurroq tushunchaga ega boʻladilar.

Ikkinchidan, bunday tadqiqotlar falsafiy nutqda muloqotning aniqligiga hissa qoʻshadi. Falsafiy gʻoyalarning nozik tabiati koʻpincha aniq va toʻgʻri ifodalashni talab qiladi. Terminlarning qurilish komponentlarini tahlil qilish bir-biriga yaqin tushunchalar orasidagi nozik farqlarni aniqlashga yordam beradi, olimlar oʻz gʻoyalarini ravshanlik bilan etkazishlarini taʼminlaydi va yuzaga kelishi mumkin boʻlgan tushunmovchiliklarning oldini oladi. Masalan, "*nisbiylik*" yoki "*egoizm*" kabi atamalarni yaratadigan oʻziga xos morfologik oʻzgarishlar yoki kombinatsiyalarni anglash va tushunish, murakkab falsafiy pozitsiyalarni aniqroq etkazish imkonini beradi.

Uchinchidan, falsafiy atamalarning tarkibiy elementlarini oʻrganish gʻoyalar va falsafiy paradigmalar evolyutsiyasining tarixiy bayonini yoritib beradi. Til dinamik va madaniy hamda intellektual oʻzgarishlarni aks ettirganligi sababli, atamalarning rivojlanishini kuzatish vaqt oʻtishi bilan oʻzgaruvchan falsafiy manzara haqida tushuncha beradi. Turli davrlar va til anʼanalari oʻrtasidagi qiyosiy va qarama-qarshi tahlillar falsafiy tafakkurdagi oʻzgarishlarni, yot tushunchalarning qabul qilinishini va yangi gʻoyalarning paydo boʻlishini ochib berishi mumkin.

Bundan tashqari, ingliz va oʻzbek kabi tillardagi falsafiy atamalarning tarkibiy qismlarini qiyosiy tahlil qilish madaniyatlararo muloqotlarni ham osonlashtiradi. U olimlarga umumiy tushunchalarni, tilshunoslik manbalarini va falsafiy asoslarni aniqlash imkonini beradi, turli til va madaniy kontekstlarda falsafiy fikrning oʻzaro bogʻliqligini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ushbu qiyosiy yondashuv yanada keng qamrovli va global maʼlumotga ega falsafiy nutqqa hissa qoʻshadi.

Oʻzbek falsafiy terminlar bazasida qoʻshma soʻz shaklidagi termin birikmalar uchraydi. Ular asosan OT + OT shaklidagi qolib asosida qurilgan boʻlib, ikki bir xil qiymatga ega boʻlgan tushunchalarni bir-biriga solishtiradi yoki bir-biriga qarama-qarshi qoʻyadi. Bularga misol qilib, *zamon va makon*, *internalizm va eksternalizm*,

analiz va sintez kabi terminlarni keltirish mumkin. Bu qo'shma terminlar, asosan, ingliz tilidan qalqalash orqali yoki so'zma-so'z tarjima qilish orqali yasaliib, o'zbek tili terminologiyasining boyishiga xizmat qiladi: *time and place, internalism and externalism, analysis and synthesis* kabi.

Shuningdek, o'zbek tilida tarkibiy jihatdan umumiy ko'rinishga ega bo'lgan birikmali terminlarning bir qancha qoliplari ko'p uchraydi. Bularga:

1. OT+OT: *Baden maktabi, predikat belgisi, sartarosh paradoksi, vatan ravnaqi, vijdon erkinligi va hokazo.*

2. SIFAT+OT: *badiiy empatiya, deduktiv fikr, dunyoviy jon, estetik did, fundamentalistik eksternalizm, geografik determinizm, gipotetik mulohaza, ilohiy nazariya, kategorik imperativ, milliy ong, ontologik argument.*

3. FE'L+OT: *bilish nazariyasi, bilish usuli, ideallashtirilgan obyekt.*

4. SIFAT+OT+OT: *millatlararo muloqot madaniyati, moddiy ekvivalentlik qonuni, moddiy ta'sir qonuni, qadimgi xitoy falsafasi, yetarli asos qonuni.*

O'zbek falsafasidagi *psixoanaliz* va *antifashist* misolida keltirilgan qo'shma atamalar tilning murakkab falsafiy iboralarni shakllantirishdagi ko'p ildizlarning uyg'unlashuvi orqali moslashishini yorqin ifodalaydi. "Psixoanaliz" "psixo" (ong yoki psixologiya) bilan "analiz" (tahlil) bilan birlashib, inson ongini tushunishga ko'p qirrali yondashuvni o'z ichiga olgan atama hosil qiladi. Bu ildizlarning uyg'unlashuvi o'zbek tilidagi falsafaning fanlararo tabiatini ifodalaydi, chunki u psixologik tushunchalarni falsafiy manzara bilan uzviy bog'laydi.

Boshqa tomondan, "antifashist" siyosiy mafkurani aks ettiruvchi "anti" (muxolifat)ni "fashist" (fashist) bilan birlashtiradi. Bu murakkab atama fashistik tamoyillarga qarshi falsafiy pozitsiyani qisqacha ifodalaydi. Siyosiy falsafaning kengroq kontekstida "antifashizm" atrofidagi munozaralar avtoritar mafkuralarga qarama-qarshi bo'lgan axloqiy mulohazalarni o'rganadi. Bu qo'shma atamalarning

tuzilish tarkibini o‘rganar ekanmiz, rang-barang lingvistik elementlarning uyg‘unligi o‘zbek tilidagi falsafiy iboralarning aniqligi va teranligini oshirishi ma’lum bo‘ladi.

O‘zbek falsafasida, “*mafkuraviy harakat*” ham “mafkuraviy” so‘zini “harakat” bilan qo‘shib, ijtimoiy-siyosiy kontekstdagi g‘oyalarning murakkab o‘zaro ta’sirini o‘zida mujassamlashtirgan atama hosil qiladi. Ushbu oddiy birikmali atama mafkuralar evolyutsiyasi, ijtimoiy o‘zgarishlar va jamoaviy fikrning siyosiy dinamikaga ta’siri haqida munozaralar uchun eshik bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu so‘zlarni birlashtirib, atama mafkuralar haqidagi falsafiy nutqning ko‘p qirrali mohiyatini va ularning ijtimoiy ta’sirini lo‘nda aks ettiruvchi lingvistik vositaga aylanadi.

Bundan tashqari, murakkab birikmali atamalarga “tashqi dunyo skeptitsizmi” (outer world scepticism) kabi tushunchalar ham kiradi. Bunda “tashqi dunyo” va “skeptitsizm” birikmasi bir nechta so‘zlarni birlashtirib, muayyan falsafiy pozitsiyani ifodalaydi. Ushbu murakkab frazeologik termin tashqi dunyoning mavjudligi yoki uning o‘z ongidan tashqarida bilish mumkinligiga shubha qiladigan skeptik pozitsiyani qamrab oladi.

O‘zbek falsafiy leksikasi tarkibidagi xilma-xil strukturaviy elementlar, ya’ni sodda atamalardan tortib, murakkab birikmalargacha, o‘z mohiyatiga ko‘ra, teran falsafiy tushunchalarni yetkazishda qo‘llanilgan tilga xos boylik va teranlikni aks ettiradi.

Ingliz tilidagi ko‘p komponentli terminlar asosan tarkibiga ko‘ra quydagi bir qancha guruhlariga bo‘linishini tahlilimiz davomida guvohi bo‘ldik:

1. N+N: *axiology, copyright, psychologism, slingshot, structure-description, thing-word, topic-neutral;*
2. Adj+N: *aesthetic appropriation, aesthetic empathy, basic action, dynamic logic, ethical compliance, existential quantification, false dilemma, free will, implicit bias, modal logic, natural deduction, personal identity, possible worlds.*

3. Adj+N+N: *divine command theory, external world skepticism, greatest happiness principle, total evidence requirement, unexpected examination paradox.*

4. Adj+Ving: *circular reasoning, ethical decision making, categorical reasoning, evidential investigating, metaphysical speculating.*

5. N+N: *axiology, assertion sign, barber paradox, copyright, feminist epistemology, Frege argument, gambler's fallacy, proof theory, relevance logic, sound argument, truth value, virtue ethics.*

6. N+of+N: *context of discovery, denial of antecedent, fallacy of composition, fallacy of red herring, fallacy of reification, principle of credulity, principle of testimony.*

Ingliz falsafiy nutqida "egoism" va "absolutism" kabi shakllangan atamalar oddiy atamalarni o'zgartirish orqali tilning maxsus falsafiy tushunchalarni yaratish qobiliyatini misol qilib ko'rsatadi. "Ego" tushunchasidan kelib chiqqan "egoism" axloqiy individualizmni chuqur o'rganadi, shaxsiy manfaatni asosiy tamoyil sifatida ta'kidlaydi. Axloqiy falsafada "egoism" atrofidagi munozaralar o'z manfaatlarini jamoaviy farovonlikdan ustun qo'yishning axloqiy oqibatlarini o'rganadi. Bu atama individual axloq va ijtimoiy qadriyatlar to'g'risidagi kengroq nutqda nozik axloqiy pozitsiyani egallab, o'zgarishlarga uchraydi.

Ingliz falsafiy leksikasidagi "*Chinese room argument*" (sifat + ot + ot) bilan ifodalangan murakkab frazema atamalar turli komponentlarni birlashtirib, murakkab falsafiy bahslarni qamrab oladi. "*Chinese room argument*" sun'iy intellekt, ong va tushunish haqidagi savollarni o'z ichiga oladi, aql va idrok haqidagi falsafiy munozaralarga xos bo'lgan murakkab qatlamlarni tasvirlaydi.

Bundan tashqari, murakkab birikmali terminlarga "*existential crisis story*" (sifat + ot + ot) kabi atamalar kiradi. Bu yerda "existential" va "crisis" birikmasi ekzistensial falsafani "hikoya" nazariyasi bilan birlashtiradi. Ushbu misol murakkab birikmali terminlar turli intellektual an'analar va intizom sohalariga tayangan holda

nozik falsafiy nuqtai nazarlarni ifodalashni qanday osonlashtirishini ko'rsatadi. "*Chinese room argument*" va "*existential crisis*" kabi terminlar ingliz tilining boy falsafiy mazmunni o'z ichiga olgan murakkab atamalarni yaratish qobiliyatiga misol bo'lib, falsafiy izlanish va lingvistik ifodaning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'zbek va ingliz tillarida qiyosiy tahlilni amalga oshirish orqali falsafiy atamalarning tarkibiy qismlarini tushunish yaxshilanadi va u madaniyatlararo falsafiy tadqiqotlar atrofida davom etayotgan muloqotga hissa qo'shadi, falsafa sohasida yanada yaxlit va global miqyosda ishonchli ma'lumotlarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Black, M. (1949). *Language and philosophy; studies in method*.
2. Gabbay, D. M. (2012). *Investigations in modal and tense logics with applications to problems in philosophy and linguistics* (Vol. 92). Springer Science & Business Media.
3. Hacking, I. (1975). *Why does language matter to philosophy?*. Cambridge University Press.
4. Peregrin, J. (1998). *Linguistics and philosophy*.
5. Рубцова, С. П. (2017). Художественный текст как предмет понимания в лингвистике и философии. *Вестник Воронежского Государственного Университета. Серия: Философия*, (4), 54-68.
6. Самигуллина, Л. З., Васильева, Э. Р., & Хакимова, А. И. (2018). Роль философии, филологии и лингвистики в терминологических исследованиях. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, (5-1 (83)), 151-154.